

MAREK SOBCZYŃSKI

Uniwersytet Łódzki

GEPOLITYCZNE UWARUNKOWANIA POŁOŻENIA REGIONU PODKARPACKIEGO

Abstract: Geopolitical Conditions of Podkarpackie Region Location. This article presents the main features of geopolitical location of Podkarpackie Region. It is one of the youngest administrative units in Poland, which was formed in 1944, as a result of the loss of Lvov historical administrative centre of the region in favour of the Soviet Union. The territory of the present Podkarpackie Region never before was a separate administrative unit. On the contrary, it was always divided between neighbouring units. Also the transport location of the region, from the beginning of the development of network of roads, always stood a side of the main routes. However, the region was very important from the beginning in the system of delivering some natural resources, especially energy resources in the country (initially that was petroleum, nowadays it is natural gas).

Evaluating the perspectives of the development of Podkarpackie Region, from the geopolitical point of view, it must be emphasized that situation has changed with joining Poland and Slovakia EU. Eastern border of the region became an exterior border of the Union and in the nearest future, it will become the border of Schengen Agreement members. Despite the role of this barrier is getting significant, it is still very important uniting element. The potential of Podkarpackie Region is also connected with well-developed air transport infrastructure and planning routes of highways, express roads, railway lines, gas and petroleum pipelines and energy network. Very important factors of development are also well-educated personnel, well-developed network of high schools and ability of absorbing technological innovations and location of enterprises foreign capital.

1. Warunki fizyczno-geograficzne i surowcowe

Na geopolityczną sytuację regionu składa się wiele różnorodnych czynników. Tradycyjnie duże znaczenie przypisywano niegdyś warunkom przyrodniczym w szczególności fizyczno-geograficznym. Wiązało się to ściśle z poziomem technologii wojskowej i wykorzystywaniem naturalnych przyrodniczych

barier do organizowania obrony terytorium. Obecnie z militarnego punktu widzenia położenie geograficzne ma już niewielki wpływ na możliwości obronne ale dla ogólnego rozwoju obszaru warunki przyrodnicze nadal nie są całkowicie obojętne. Przy ocenie szans rozwoju gospodarczego regionu nie można jednak pominąć jego warunków fizyczno-geograficznych.

Zróznicowanie fizjograficzne regionu podkarpackiego nosi wyraźne cechy zmienności południkowej i ciągłości równoleżnikowej, co jest sytuacją analogiczną, jak w całej niemal Polsce. Da się zatem wyróżnić na obszarze regionu trzy zasadnicze równoleżnikowe pasy, od północy ku południu – nizin, wyżyn i Pogórza Beskidzkiego oraz gór karpackich (Beskidy). Północne niziny są przede wszystkim związane z przebiegiem dolin dwóch głównych rzek regionu, Wisły i Sanu oraz ich dopływów. Prawe dopływy Wisły (np. Wisłoka) i lewe dopływy Sanu (np. Wisłok) stanowią natomiast obniżenia głęboko wnikające ku południowi między masywy wyżyn i gór.

Niemal cały obszar regionu podkarpackiego należy przez Wisłę i jej dopływy do zlewiska bałtyckiego. Przyjmując twierdzenie Piskozuba (1987, s. 17), że zlewiska dużych rzek organizują przestrzeń, w tym szlaki osadnictwa, można powiedzieć, że z tego punktu widzenia region podkarpacki cechuje duży stopień homogeniczności, w przeciwieństwie do zróznicowania fizjograficznego jego terytorium, znacznie dezintegrującego przestrzeń regionu.

Zróznicowanie fizjograficzne ma swoje odzwierciedlenie w zróznicowaniu terytorium Podkarpacia pod względem klimatycznym oraz glebowym, co pociąga za sobą istotne różnice w gospodarce rolnej, w szczególności dostrzegalne między północną i południową częścią regionu.

Geologiczna młodość górotworów w regionie podkarpackim (orogeneza alpejska) sprzyja występowaniu różnorodnych bogactw mineralnych sprzyjających rozwojowi różnych branż gospodarki. Do surowców strategicznych, ponownie, po kilku dekadach lekceważenia, zalicza się surowce energetyczne. Region podkarpacki słynie z prekursorskiego wykorzystania najpowszechniejszego spośród tych surowców – ropy naftowej. Ignacy Łukasiewicz zapoczątkował w poł. XIX w. przemysłowe przetwórstwo tego surowca dokonując destylacji ropy, a następnie uruchamiając w Bóbrce k. Krosna pierwszą kopalnię ropy, a w Kłęczanach k. Jasła pierwszą rafinerię. Okolice Gorlic, Jasła i Krosna były pierwszym światowym zagłębiem naftowym. Obecnie złoża zarówno ropy naftowej, jak i gazu w starym zagłębiu podkarpackim należą do mniej zasobnych w Polsce i są na wyczerpaniu, przemysł wydobywania ropy naftowej jest niemal zlikwidowany, a przetwórstwo (Jedlicze, Jasło) bazuje na regeneracji zużytych

produktów ropopochodnych. Jednak woj. podkarpackie nie znika z mapy miejsc wydobywania krajowych surowców energetycznych za sprawą bogatych złóż odkrytych na pograniczu z woj. lubelskim na północ od Lubaczowa i Przemyśla o zasobach ok. 17 mld m³ (Myśliwiec, Plezia, Świętnicka 2004). Największym polskim złożem gazu jest obecnie miocenijskie złożo Przemyśl-Jaksmanice o zasobach 80 mld m³ (Górecki 2003; Jakiel, Radecki 2003).

Drugim ważnym surowcem mineralnym jest zalegająca na Nizinie Nadwiślańskiej miocenijska siarka rodzima. Aż dwa spośród trzech krajowych rejonów wydobywania siarki leżą w woj. podkarpackim w okolicach Tarnobrzega i Lubaczowa. Jednak rola Polski jako producenta siarki rodzimej, niegdyś przodująca w skali światowej, ostatnio znacznie zmalała, a jedyne eksploatowane metodą otworową ze złoża Osiek k. Tarnobrzega leży tuż poza północną granicą regionu (Gientka 2006).

Dla rozwoju gospodarczego pewne znaczenie mogą mieć bogate złoża torfów w północnej i środkowej części województwa, szczególnie cenne dla pozyskania borowiny dla uzdrowisk Horyniec, Iwonicz i Rymanów. Z tych samych powodów istotne są złoża wód mineralnych (w tym solanki) udokumentowane w 150 miejscowościach regionu (Chilczuk 1962, s. 14-21).

Podkarpackie należy do najbardziej zalesionych regionów kraju (powyżej 35%). Przyroda jest w regionie chroniona aż w dwóch parkach narodowych (Bieszczadzkim i Magórkim) i 10 parkach krajobrazowych (Stachyrak 2001). Zjawisko to można ocenić korzystnie z punktu widzenia rozwoju usług turystycznych i warunków życia miejscowej ludności, ale negatywnie z punktu widzenia szans rozwoju innych gałęzi produkcji, rozwoju sieci osadniczej oraz transportowej.

Podsumowując wpływ warunków fizyczno-geograficznych i surowcowych na geopolityczne położenie regionu podkarpackiego należy podkreślić korzystne warunki hydrograficzne, umiarkowane warunki orograficzne, klimatyczne i zasobów surowców naturalnych oraz umiarkowane niekorzystne w zakresie występujących gleb.

2. Położenie komunikacyjne i dostępność regionu

Jednym z istotnych pól badawczych geografii historycznej jest dawna sieć komunikacyjna (Tyszkiewicz 2003, s. 12). Bez jej rozpoznania nie sposób zrozumieć współczesnego kształtu sieci i związanych z tym warunków. W praktyce historii gospodarczej, politycznej i wojskowej – sieć dróg od-

grywa kluczową rolę. Jak zauważa jednak Lijewski (1986, s. 74), o przebiegu dawnych dróg wiemy nadal bardzo niewiele.

Przed pojawieniem się, między Wisłą i Odrą, Słowian, przybyli tu wcześniej Celtowie, którzy w IV w. p.n.e. zasiedlili Śląsk i Małopolskę wyciskając silne piętno na krajobrazie kulturowym tych ziem, wytyczając pierwsze szlaki handlowe, rozwijając metalurgię żelaza i wznosząc pierwsze znacznie osiedla. Chęć kontrolowania szlaków handlowych była jednym z zasadniczych powodów ekspansji Celtów. To właśnie Celtom zawdzięczamy przebieg głównych 'naturalnych' dróg lądowych, przecinających działy wodne (Moczulski 1999, s. 146). Już Celtowie ustalili bowiem najbardziej dogodne punkty przekraczania większych rzek, dlatego liczne szlaki prowadzone przez obszar Polski przeważnie zbiegały się w kilku tylko przeprawach przez rzeki, tym samym kształtując ogólne kierunki ich przebiegu (Rosen-Przeworska 1979).

Przez terytorium obecnego regionu podkarpackiego wiódł tylko jeden ważny szlak przez przełęcze karpackie do dorzecza Dniestru i dalej do Sanu przez Bramę Przemyską. Mniej istotne szlaki wiodły przez główny grzbiet Karpat z dorzecza Cisy przez przełęcze Beskidu Niskiego zwłaszcza Przeł. Dukielską w dorzecze Wisły (Kmieciński 1989, s. 481). W tamtych czasach zdecydowanie dominowały szlaki północ-południe, podczas gdy szlaki wschód-zachód były nieliczne, a na ziemiach polskich pojawiały się jedynie na Pomorzu (tamże, s. 683).

Przez ziemie polskie przebiegał w II-III w. również inny ważny, choć rzadko wspominany, szlak komunikacyjny. Wytyczyły go ludy germańskie: Goci i Gepidzi, przybywający ze Skandynawii w swojej wędrówce nad Morze Czarne. Szlak ten wkraczał od Bałtyku na nasze ziemie w dwóch nieodległych miejscach, w okolicy Rozewia oraz w Zatoce Gdańskiej u ujścia Wisły. Szlak zachodni biegł do centrum Wielkopolski, natomiast szlak wschodni wzdłuż prawego brzegu Wisły, a potem Bugu, docierał do górnego Dniestru. Terytorium Podkarpacia mogło się zatem znajdować na peryferiach tego ważnego szlaku. Tym właśnie szlakiem przybyli później Normanowie (Wikingowie), którzy dali początek państwu ruskim: Nowogrodowi, a potem Rusi Kijowskiej. O ile szlaki celtyckie łączą ziemie polskie z kulturą łacińską, czyli z Zachodem (choć wiodą początkowo na południowy-zachód), o tyle szlak gocko-normański łączy nas z ortodoksyjną cywilizacją Wschodu (początkowo wiodąc na południowy-wschód).

Z powyższego przeglądu historycznego wynika, że szlaki handlowe na ziemiach Polski, ukształtowane przed pojawieniem się zorganizowanej pań-

stwowości, miały zasadniczo przebieg wyłącznie południkowy, i tylko w taki sposób wpisywały nasze ziemie w kontynentalny system komunikacyjny, natomiast szlaki równoleżnikowe (wschód-zachód) są już wytworem państwowości polskiej.

Po ukonstytuowaniu się państwowości pierwszych Piastów, a potem jej rozpadzie na dzielnice, ukształtował się średnicowo-obwodowy model systemu komunikacyjnego XII- i XIV-wiecznej Polski (Piskozub 1987, s. 274). Układ średnicowych dróg krzyżujących się w centralnej dzielnicy piastowskiej (ziemi łączycko-sieradzkiej) był jednym z podstawowych elementów modelu komunikacyjnego ówczesnego państwa polskiego. Drugim elementem był pierścień dróg obwodowych, przebiegających przez sześć dzielnic rozłożonych wokół ziemi łączycko-sieradzkiej, ten fragment systemu miał jednak wyraźnie drugorzędną rolę, pomocniczą wobec układu średnicowego. Najbliższy Podkarpaciu szlak stanowiący właśnie fragment tego układu obwodowego łączył Kraków i Sandomierz ponownie stawiając ten obszar w położeniu peryferyjnym.

Europejski kontynentalny system komunikacji wykorzystywał na obszarze Polski wyłącznie element średnicowy naszego układu, nigdzie natomiast nie wykorzystywał elementu obwodowego naszego systemu krajowego. Jest to kolejny dowód, że historycznie układ północ-południe był zdecydowanie dominującym w systemie komunikacyjnym tej części kontynentu.

W okresie panowania Jagiellonów, zmiany terytorialne wymusiły również modyfikację systemu komunikacyjnego kraju (Piskozub 1987, s. 280). W nowym układzie przestrzennym państwa stolica Mazowska przejęła rolę centralnego skrzyżowania osi komunikacyjnych Rzeczypospolitej. Układ komunikacyjny przyjął formę wyłącznie średnicową, a Podkarpacie, tak jak i wcześniej nie znalazło się na żadnym z tych średnicowych (najbliższy regionowi łączył Lwów z Warszawą) szlaków. Sens przemieszczenia centrum ośrodka komunikacyjnego państwa ku wschodowi, wynikał wyłącznie z przyłączenia ogromnych terytoriów na kresach wschodnich i jak się wydaje, po ich częściowej utracie po pierwszej wojnie światowej, a w szczególności definitywnej stracie, po drugiej wojnie światowej, układ ten stracił rację bytu (Piskozub 1987, s. 305). Dlatego w początkowym okresie istnienia PRL-u powrócono do piastowskiej średnicowo-obwodowej koncepcji szlaków komunikacyjnych.

Już istnienie na ziemiach zaboru austro-węgierskiego dwóch konkurencyjnych centrów ekonomiczno-administracyjnych (Lwowa i Krakowa), a następnie inwestycje okresu międzywojennego związane z budową Centralnego Okręgu Przemysłowego spowodowały włączenie Podkarpacia w system komu-

nikacyjny kraju (ryc. 1). Współcześnie zaowocowało to włączeniem szlaku równoleżnikowego Kraków-Rzeszów-Przemyśl w III europejski korytarz komunikacyjny oraz dodatkowo wyznaczeniu korytarza uzupełniającego przez Przeł. Dukielską. Planowana autostrada A-4, która jeszcze nie wkroczyła na obszar regionu, wykorzystuje ten korytarz europejski ale zarazem naśladuje szlak handlowy wskazany już przez Al-Idrisiego w poł. XII w. (Demińska, Podwińska 1978, s. 247-248 i zał. II *Targi w Polsce x XII w.*). Pod Sandomierzem był też ważny bród na Wiśle, ale główny szlak wzdłuż rzeki biegł na lewym jej brzegu. Natomiast na lewym brzegu Sanu biegł szlak z Sandomierza do Przemyśla.

System sieci drogowej jest niemal powielony przez sieć kolejową, także przy dominacji linii równoleżnikowych Kraków-Rzeszów-Przemyśl-Medyka-Ukraina oraz Nowy Sącz-Stróże-Jasło-Sanok-Zagórz-Krościenko-Ukra-

Ryc. 1. Układ osadniczo-komunikacyjny Podkarpacia

Źródło: Opracowanie własne.

ina. Mniejsze znaczenie ma linia Zagórz – Przeł. Łupkowska – Słowacja. Z centrum kraju Podkarpacie łączą linie niższego rzędu wiodące z Przeworska przez Stalową Wolę do Sandomierza i Skarżyska-Kamiennej oraz z Dębicy do Tarnobrzega i Lublina. Redukcja połączeń kolejowych prowadzona przez PKP w ostatniej dekadzie, sprawia, że nie wszystkie te linie są obsługiwane przez ruch pasażerski.

W regionie podkarpackim funkcjonuje tylko jedno lotnisko pasażerskie o randze międzynarodowej w Rzeszowie Jasionce, przeżywające w ostatnich latach odrodzenie, obsługujące obecnie połączenia ze stolicą oraz tanią linią Ryanair z Londynem (Stansted). Jasionka obsługuje rocznie (2004) ponad 72 tys. pasażerów, w tym większość (93%) w ruchu krajowym (*PP Porty Lotnicze* 2004).

W *Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2000-2006* rzeszowskiemu lotnisku przypisuje się kluczowe znaczenie w ożywieniu rozwoju gospodarczego regionu. Lotnisko zostało określone jako przysłowiowe „okno na świat”, które ma umożliwić niwelowanie dysproporcji rozwojowych między tym gospodarczo zaniedbanym regionem a innymi w kraju. Podkreśla się duże znaczenie lotniska – mimo jego cywilnego statusu – na potrzeby obronnie kraju, zwłaszcza po przystąpieniu Polski do NATO.

Inwentaryzacja lotnisk w Polsce ukazuje jednak znacznie bogatszy stan posiadania infrastruktury lotniczej w woj. podkarpackim (Sobczyński 2004). Zlokalizowano tu aż 13 lotnisk. Poza Jasionką duże lotnisko, zdolne do obsługi ruchu międzynarodowego (podobnie jak port rzeszowski klasy A), znajduje się w Mielcu Chorzelowie. Władze miasta planują otworzyć je dla ruchu pasażerskiego (Krzemiński 2006). Lotniska klasy C, o pasach pozwalających na obsługę bliskich lotów zagranicznych oraz połączeń krajowych znajdują się w Krośnie oraz Biryczy-Arłamowie. Pozostałe lotniska i lądowiska w regionie podkarpackim znajdują się w: Bezmiechowej, Krasiczynie, Siedliskach, Sanoku Białej Górze, Karolewie, Pustkowie, Oleszycach, Stalowej Woli Turbii oraz w Nowej Dębie. Położenie kilku lotnisk na Przedgórzu Bieszczadzkim jest doskonałą lokalizacją dla rozwoju ruchu turystycznego w regionie. Transport lotniczy jest szansą na przezwyciężenie permanentnej peryferyczności regionu podkarpackiego.

Region przecina jedna z głównych energetycznych linii przesyłowych kraju o napięciu 750 kV łącząca Rzeszów z Ukrainą, przedłużona ku zachodowi linią 400 kV. Takie same linie wiodą też z Rzeszowa przez okolice Przeł. Dukielskiej na Słowację oraz do Mielca i Tarnobrzega (ryc. 2).

Również w układzie równoleżnikowym przebiega przez środkową część regionu gazociąg z Ukrainy na Górny Śląsk, który w okolicach Przeworska rozgałęzia się także linią ku Stalowej Woli i Warszawie.

Oba wymienione powyżej media transportowe, w powiązaniu z lokalnym wydobyciem gazu ziemnego i ropy naftowej sprawiają, że region podkarpacki nabiera strategicznego znaczenia w skali kraju w zakresie zaopatrzenia w energię.

Peryferyjne położenie regionu podkarpackiego w kraju, powodujące słabą dostępność komunikacyjną (znaczne oddalenie od największych centrów gospodarczych kraju), jest w pewnym stopniu rekompensowane jego poło-

Ryc. 2. Układ sieci energetycznej i gazociągowej Podkarpacia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Atlas geograficzny Polska, kontynenty, świat*, Wyd. Nowa Era, Wrocław 2005, s. 40.

zeniem pogranicznym – region jest tranzytowy w stosunku do komunikacji z Ukrainą oraz wschodnią częścią Słowacji i dalej z Węgrami i Rumunią (Sobala-Gwoźdz, Gwoźdz, Wiederman 2005, s. 221).

Decydującą rolę w kształtowaniu przestrzennym systemu sieci komunikacyjnej regionu odgrywała orografia i hydrografia czyli rozmieszczenie pasm górskich oraz sieć cieków powierzchniowych.

System komunikacyjny Podkarpacia da się sprowadzić do modelu zdeformowanej kratownicy z podstawową rolą szlaków równoleżnikowych.

3. Położenie administracyjne

3.1. Położenie geopolityczne

Województwo podkarpackie leżące w południowo-wschodnim krańcu Polski (rozciąga się od 49°00' do 50°49' szerokości geograficznej północnej i od 21°08' do 23°33' długości geograficznej wschodniej) ma tylko trzech sąsiadów krajowych, a mianowicie od zachodu woj. małopolskie, od północy świętokrzyskie i od północnego-wschodu woj. lubelskie. Od południa sąsiadem regionu jest kraj preszowski na Słowacji, a na małym skrawku południowo-wschodnim ukraiński obwód zakarpcki. Wschodnim sąsiadem Podkarpacia jest ukraiński obwód Lwowski. Powierzchnia województwa wynosi 17 846 km², co sytuuje je na 11 miejscu wśród województw kraju (zajmuje prawie 6% powierzchni państwa), a liczba ludności w 2005 r. (2 098 263 osoby) lokuje region na 9 miejscu. Rozciągłość województwa z południa na północ wynosi 201 km, a z zachodu na wschód 172 km. Powierzchniowo jednak region jest większy od każdego ze swoich krajowych sąsiadów, a populacją ustępuje tylko woj. małopolskiemu. Spośród trzech sąsiadów zagranicznych Podkarpacie jest nieco mniejsze i mniej ludne tylko od obwodu lwowskiego. Współczynnik naporu politycznego (Loth 1925, s. 126) dla woj. podkarpackiego wynosi 4,73, a zatem jest umiarkowanie korzystny, podobnie jak współczynnik naporu demograficznego (4,86).

Ogólna długość granic Podkarpacia wynosi 904 km. Wschodnia granica regionu (235 km długości) jest zarazem wschodnią granicę Unii Europejskiej, na pozostałych odcinakach region graniczy z innymi regionami Unii.

3.2. Kształtowanie się granic regionu

Granice województwa na ok. połowie ich długości opierają się na naturalnych barierach przyrodniczych. Granica z woj. świętokrzyskim (długo-

ści 81 km) przebiega wzdłuż rzeki Wisły a granica południowa ze Słowacją (131 km) i Ukrainą po głównym grzbiecie Karpat (linią działu wodnego). Małe fragmenty wschodniej granicy z Ukrainą w Bieszczadach biegną rzeką San. Natomiast granice z woj. małopolskim (175 km), lubelskim (282 km) oraz większa część granicy z Ukrainą ma charakter granicy konwencjonalnej o arbitralnie ustalonym przebiegu.

Historycznie, granica południowa niemal zawsze miała charakter międzypaństwowy, przeważnie była granicą polsko-węgierską. Tylko w okresie zaborów stanowiła wewnętrzną granicę w Austro-Węgrzech, ale również oddzielającą państwa tej monarchii dualistycznej Austrię (Galicję) od Węgier (Słowacja czyli Górne Węgry). Po pierwszej wojnie światowej ponownie stała się międzypaństwową granicą polsko-czechosłowacką. Incydentalnie w okresie 1939-1944 granica ta oddzielała najpierw Polskę od Słowacji i Węgier, a później Generalne Gubernatorstwo od tych samych państw. Po drugiej wojnie światowej w małym fragmencie bieszczadzkiej południowa granica województwa była także polsko-radziecką (z Ukrainą SRR), dziś jest to fragment granicy z Ukrainą. Po raz pierwszy na tej granicy pojawił się 16 marca 1939 r. tzw. trójpunkt (*threepoint*), czyli miejsce styku granic trzech państw, sytuacja niezbyt często występująca na świecie i dlatego będąca obiektem zainteresowań geografów politycznych. Punktem tym jest szczyt góry Krzemieniec (1221 m. n.p.m.). Wówczas był to styk granic Polski, Słowacji i Węgier. Po drugiej wojnie światowej na skutek zaboru czechosłowackiego Przedkarpacia przez ZSRR, ten sam punkt był stykiem Polski, Czechosłowacji i ZSRR, a obecnie jest to spotkanie granic Polski, Słowacji i Ukrainy.

Stanowiącą granicę regionu rzeka Wisła też była w przeszłości w tym fragmencie granicą międzypaństwową. Po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej oddzielała ją od Austrii, po trzecim rozbiore utraciła już rangę granicy międzypaństwowej po przyłączeniu do zaboru austriackiego tzw. Nowej Galicji. Ponownie zyskała rangę międzypaństwową w wyniku poszerzenia Księstwa Warszawskiego w 1809, kiedy granica tej jednostki geopolitycznej z Austrią powróciła na Wisłę. Stan ten utrzymał się także po 1815 r., tym razem Wisła oddzielała Rosję (Królestwo Polskie) od Austrii a potem Austro-Węgier (Galicja). Taki stan przetrwał aż do jesieni 1914 r. kiedy wojska austro-węgierskie okupowały także obszary na lewym brzegu Wisły. Później już nigdy granica na Wiśle nie miała charakteru międzypaństwowego, ale aż do reformy administracyjnej w 1975 r. stanowiła granicę województw (Sobczyński 1984). Po tej reformie już tylko mały odcinek rzeki oddzielający

okolice Mielca od Połanica nadal stanowił granicę wojewódzką (między tarnobrzeskim a rzeszowskim). Kolejna reforma administracji Polski z 1999 r. przywróciła ponownie granicę wojewódzką na Wiśle.

Granica Podkarpacia z woj. lubelskim ma także długą historię. Fragmenty południowo-wschodnie są zbieżne z granicą historyczną Małopolski i Rusi Czerwonej a fragmenty północne z granicą województw Rzeczypospolitej Szlacheckiej – sandomierskiego i lubelskiego (Sobczyński, Kulesza 2006, s. 15). Charakteru międzypaństwowego granica ta, we fragmencie północnym, nabrała wraz z pierwszym rozbiorem w 1772 r., kiedy oddzielała Rzeczypospolitą od Austrii. Na całej długości granicy charakter międzypaństwowy pojawił się w 1809 r. (Księstwo Warszawskie – Austria) i z niewielką korektą przestrzenną jej przebiegu utrzymał się po kongresie wiedeńskim (Królestwo Polskie – Galicja). W tym ostatnim przypadku obecna granica wojewódzka w niektórych fragmentach dokładnie naśladuje przebieg granicy historycznej, w innych odbiega od niej na kilka kilometrów. Wraz z rozpoczęciem działań wojennych pierwszej wojny światowej omawiana granica utraciła charakter międzypaństwowy, ale w okresie międzywojennym nadano jej charakter granicy wojewódzkiej (między lwowskim i lubelskim). Stan ten przy niewielkich korektach przestrzennych utrzymał się też w okresie po drugiej wojnie światowej (oddzielała woj. lubelskie i rzeszowskie). Po reformie administracyjnej charakter międzywojewódzki utrzymał tylko wschodni fragment granicy (oddzielał woj. zamojskie od rzeszowskiego i przemyskiego). Po 1999 r. cała ta granica stała się ponownie międzywojewódzką.

Granica Podkarpacia z woj. małopolskim historycznie ma także genezę międzypaństwową, choć nie można jej przyjmować w sensie dosłownym jako linii, a raczej jako kilku a nawet kilkunastokilometrowej szerokości strefę. Już w X w. przez Podkarpacie przebiegała granica między Królestwem Czeskim a Rusią Kijowską. Od głównego grzbietu karpackiego biegła ku północy na zachód od Wisłoka, przekraczając rzekę koło Krosna i ponownie w okolicy Czudca, przecinała następnie San w okolicach Leżajska. Była to zatem pierwsza granica cywilizacyjna w Europie oddzielająca kulturę łacińską od ortodoksyjnej. Ta sama granica później wyznaczała prawdopodobnie zasięg posiadłości Mieszka I. W czasach Bolesława Krzywoustego, a potem rozbitcia dzielnicowego, granica władztwa polskiego nadal powielala tę granicę. Nie przesunął jej także Władysław Łokietek. Dopiero zdobycie przez Kazimierza Wielkiego ziemi przemyskiej w 1344 r., zlikwidowało międzypaństwowy charakter zachodniej granicy Podkarpacia, pozostała jednak granicą ziem (kra-

kowskiej i przemyskiej) oraz prowincji (Małopolski i Rusi Halickiej zwanej też Czerwoną). Ten podział wewnątrzpaństwowy okazał się już bardzo trwałym i przetrwał do końca istnienia Rzeczypospolitej. Granica ta utrzymała się także jako wewnętrzna granica jednostek administracyjnych Galicji. Jako granica wojewódzka strefa ta pojawiła się w okresie międzywojennym (oddziela woj. krakowskie i lwowskie), choć przesunięta w odcinku południowym kilka kilometrów ku zachodowi (na przedpoła Jasła) w odcinku północnym natomiast przyjmuje całkowicie nowy przebieg działem wodnym między Wisłoką a Wisłokiem i dalej ku północy naśladowując przebieg Wisłoki na wschód od rzeki i Mielca aż do Wisły. Po drugiej wojnie światowej granica między woj. krakowskim a nowo utworzonym rzeszowskim została przesunięta ku zachodowi na południu na linię rzeki Białej (choć nie wykorzystuje jej biegu dosłownie), a ku północy na dział wodny między Dunajcem a Wisłoką aż do Wisły. Po reformie administracji Polski w 1975 r. ponownie obserwujemy przesunięcie omawianej granicy tym razem ku wschodowi (oddziela woj. tarnowskie i nowosądeckie od rzeszowskiego i krośnieńskiego). Główny grzbiet Karpat granica opuszcza przy źródłach Wisłoki i do okolic Biecza biegnie na zachód od tej rzeki. Następnie koło Brzysk przechodzi na jej prawy brzeg, aby koło Przecławia ponownie powrócić na lewy brzeg Wisłoki i osiągnąć Wisłę u ujścia Brenia. Kolejna reforma z 1999 r. przywróciła granicę województw ze stolicami w Krakowie (małopolskie) i Rzeszowie (podkarpackie) w części północnej niemal do stanu sprzed reformy, ale w pewnym stopniu utrzymała zmiany w odcinku południowym, pozostawiając Biecz i Gorlice w Małopolsce.

Reasumując, zachodnia granica Podkarpacia wydaje się najmniej stabilną, a jej fluktuacja przebiegała w pasie szerokości nawet kilkudziesięciu kilometrów, między rzekami Ropą i Dunajcem a Wisłokiem.

Także wschodnia granica woj. podkarpackiego miała już w dziejach okresy pełnienia funkcji granicy międzypaństwowej. Po raz pierwszy taki charakter otrzymała za panowania Bolesława Chrobrego (1025 r.) oddzielając jego państwo od Rusi Kijowskiej (oczywiście nie w dosłownym jej przebiegu ale jako strefa kilkukilometrowej szerokości). Jak już wspomniano przy omawianiu granicy zachodniej regionu, to ona właśnie przejęła na długie wieki rolę wschodniej rubieży państwa piastowskiego. Obecna granica wschodnia powróciła na arenę historii dopiero w listopadzie 1918 r., kiedy stała się linią frontu między wojskami odradzającego się państwa polskiego i powstańczej Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej. Po upadku państwa ukraińskiego, ustanowienie granicy państwowej w tej samej przestrzeni wiązało się z ustale-

niami układu Ribbentrop-Mołotow. W przybliżeniu w tej samej kilkukilometrowej strefie pojawiała się jesienią 1939 r. – na linii Sanu w odcinku południowym i dawnej granicy rosyjsko-austro-węgierskiej na północy – granica ZSRR z Niemcami. Po agresji Niemiec na ZSRR w 1941 r. granica ta trwała nadal, teraz jako granica dystryktów Generalnego Gubernatorstwa. Na odcinku Sanu utrzymała się jeszcze po wojnie aż do 1951 r., kiedy pod naciskiem ZSRR dokonano wymiany terytoriów. W zamian za zakole Bugu koło Sokala oddane Ukraińskiej SRR, Polska otrzymała fragment Bieszczad na wschód od Sanu. W ten sposób ustalono obecną wschodnią granicę regionu podkarpackiego.

3.3. Przynależność administracyjna ziem podkarpackich

Można zatem powiedzieć, że przez większość dziejów Podkarpacie było związane z państwowością polską u jego zarania. Od XI aż do XIII w. Podkarpacie było już podzielone granicą państwową. W okresie piastowskim zachodnia część regionu pozostawała w ich władaniu, wschodnia, była poza granicami Polski. Stolicę regionu Rzeszów założył Kazimierz Wielki ok. 1345 r. Jednak przetrwały tu ślady administracji ruskiej w postaci siedzib ‘wołosti’ i nazw wsi np. Ruska Wieś w samym Rzeszowie (Kotula 1985, s. 13-15). Od czasów jagiellońskich region pozostawał pod rządami królów polskich aż do 1772 r., kiedy znalazł się w Cesarstwie Austriackim (od 1867 r. Austro-Węgierskim). W toku działań zbrojnych pierwszej wojny światowej obszar Podkarpacia dostał się na krótko pod okupację wojsk rosyjskich (1914-1915). Ponownie pod rządami polskimi Podkarpacie znalazło się jesienią 1918 r., ale objęcie tych ziem polską administracją nie przyszło łatwo. Wschodnia część regionu została opanowana przez siły ukraińskie i 1 listopada 1918 r. weszła w skład Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej. Linia frontu dzieliła Podkarpacie i biegła od grzbietu Karpackiego przez Baligród, Lesko, Ustrzyki Dln., Chyrów, Przemysł, Jarosław, Lubaczów, Rawa Ruska (wszystkie te miejscowości pozostawały pod kontrolą wojsk polskich) (Polak 1993). Sytuację komplikowały dodatkowo dążenia ludności łemkowskiej do utworzenia swoich własnych państw Republiki Komańczańskiej oraz Ruskiej Republiki Ludowej we Florynce (dziś woj. małopolskie) (Moklak 1993; Barwiński 1995, 2003, s. 40-41), które wojska polskie musiały pacyfikować (Horbal 1997, s. 126-128).

Ponownie region podkarpacki doświadczył podziału między różne państwa w 1939 r. (Eberhardt 1993, s. 19). Większa część weszła w skład Niemiec, a dokładnie Generalnego Gubernatorstwa a mniejsza na wschód od Sanu do Ukraińskiej SSR w ZSRR. Już w czerwcu 1941 r. całość regionu należała

do Generalnej Guberni. Po 1945 r. region ponownie dzieliła granica państwa z ZSRR, i dopiero 15 lutego 1951 r. terytorium o powierzchni 480 km² w okolicach Ustrzyk Dolnych włączono do Polski (Eberhardt 1993, s. 206).

Pod względem administracyjnym Region Podkarpacki pojawił się po raz pierwszy jako odrębna jednostka administracyjna w końcu 1944 r. (Sobczyński, Kulesza 2006, s. 52). Jego powstanie było związane z podziałem granic państwową dawnego woj. lwowskiego.

W okresie rozbitcia dzielnicowego Polski zachodnia i północna część Podkarpacia należała do dzielnicy małopolskiej przy czym część południowo-zachodnia była ziemią krakowską a północno-wschodnia sandomierską. Wschód regionu leżał wówczas w Rusi Halicko-Włodzimierskiej z regionalnym centrum w Przemyślu.

Pod rządami ostatniego z Piastów, poprzednia przynależność do jednostek administracyjnych utrzymała się, jedynie wschodnia część włączona do Polski otrzymała miano ziemi sanockiej oraz ziemi przemyskiej, a najbardziej wschodni fragment przynależał do ziemi halickiej (ryc. 3).

W XV w. utrzymał się podział wojewódzki w części zachodniej, a na wschodzie omawiane ziemie weszły do woj. ruskiego. W XVI-XVII w. na obszarze obecnego Podkarpacia leżały powiaty biecki w woj. krakowskim, pilzneński i sandomierski w woj. sandomierskim, sanocki, przemyski w woj. ruskim oraz lubaczowski w woj. bełskim (Gloger 1903). Taka sytuacja utrzymała się do końca istnienia Rzeczypospolitej Szlacheckiej (ryc. 4).

W Galicji obszar Podkarpacia był podzielony między okręgi administracyjne krakowski i lwowski, a te na powiaty (ryc. 5). Obszar dzisiejszego Podkarpacia wchodził w skład następujących powiatów: bieckiego, brzozowskiego, cieszanowskiego, dobromilskiego, jarosławskiego, jasielskiego, jaworowskiego, kolbuszowskiego, krośnieńskiego, liskiego, łańcuckiego, mieleckiego, niskiego, pilzneńskiego, przemyskiego, przeworskiego, rawskoruskiego, ropczyckiego, rzeszowskiego, sanockiego, starsamborskiego, strzyżowskiego, tarnobrzeskiego i turczańskiego.

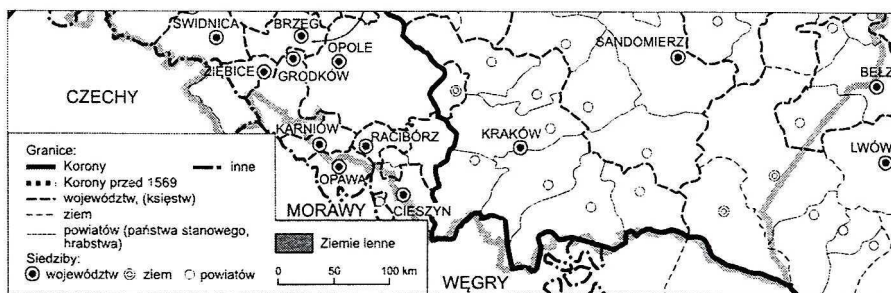
W odrodzonej II Rzeczypospolitej Region Podkarpacki nadal był podzielony między woj. krakowskie i lwowskie. Podział powiatowy nie uległ zmianie od okresu galicyjskiego z wyjątkiem przeniesienia stolicy powiatu cieszanowskiego do Lubaczowa (ryc. 6).

W Generalnej Guberni po jej poszerzeniu na wschodzie w czerwcu 1941 r. cały obszar Podkarpacia znalazł się w okręgu krakowskim z wyjątkiem okolic Lubaczowa przyłączonych do okręgu lwowskiego.

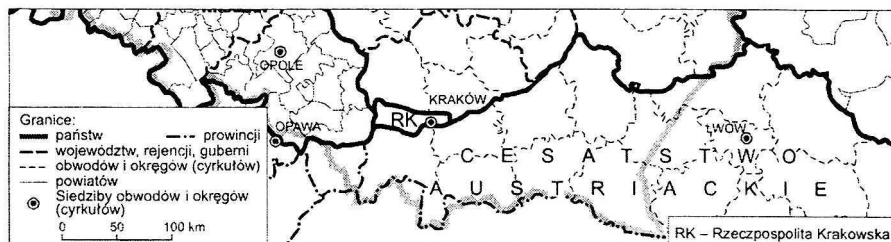
Ryc. 3. Ziemie Podkarpacia w dobie rozbitcia feudalnego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Sobczyński, Kulesza (2006), s. 8.

Ryc. 4. Ziemie Podkarpacia w XVI w.

Źródło: Jak w ryc. 3, s. 15.

Ryc. 5. Ziemie Podkarpacia pod zaborem austriackim

Źródło: Jak w ryc. 3, s. 24.

Na skutek utraty, na rzecz ZSRR, znacznej części woj. lwowskiego wraz ze Lwowem pozostała, zachodnia część województwa, poszerzona o cze-

Ryc. 6. Ziemie Podkarpacia w II Rzeczypospolitej

Źródło: Jak w ryc. 3, s. 48.

ry powiaty przedwojennego woj. krakowskiego (mielecki, dębicki, gorlicki i jasielski), początkowo jeszcze pod rządami PKWN jako okręg, w 1945 r. została uformowana w nowy w polskiej tradycji podziału administracyjnego, region nazwany od jego stolicy woj. rzeszowskim o pow. 18 201 km².

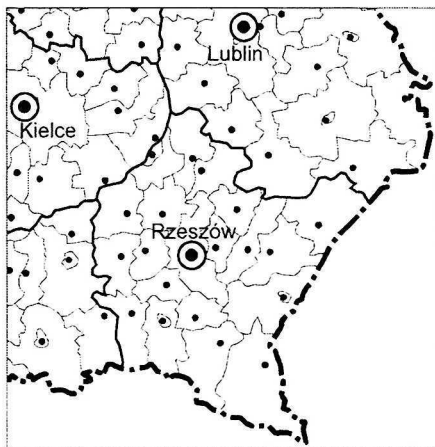
Na pozostawionym Polsce fragmencie woj. lwowskiego tylko Przemysł, Jarosław i Rzeszów mogły aspirować do rangi stolicy nowego województwa. Do dziś pojawiają się głosy, że wybór Rzeszowa miał charakter polityczny i zawdzięcza swą funkcję administracyjną aktywności lokalnych agentów NKWD (np. Władysław Kruczek, Władysław Gomółka) (Kowalski 2006). Analizując liczbę ludności miast pretendujących do roli siedziby władz regionu, rzeczywiście daje się zaobserwować zdecydowaną przewagę Przemysła (51 tys. mieszkańców w 1931 r. i 37. tys. w 1946 r.). Rzeszów był zdecydowanie mniejszy (27 tys. w 1931 i 29,4 tys. w 1946), a najmniejszy był Jarosław (22 tys. w 1931 i 19,4 tys. w 1946 r.). Argumentem, który wysuwają protagoniści Rzeszowa jest skład narodowy tego miasta przez wojną, pozwalający określić je jako ‘miasto niepolskie’ w odróżnieniu od Jarosławia, który z rozpatrywanej trójki miast zapewne był największym skupiskiem ludności polskiej. Rzadko jednak przy krytykowaniu decyzji lokalizacji siedziby władz

wojewódzkich rozpatruje się kwestię położenia miasta stołecznego. Przewaga centralnej lokalizacji stolicy w regionie jest w przypadku Rzeszowa oczywista, tak samo jak oczywiste jest niekorzystne peryferyjne położenie Przemyśla.

W nieznacznie tylko zmienionym kształcie przestrzennym (powiększone do 18,7 tys. km² po włączeniu okolic Ustrzyk Dolnych do Polski) woj. rzeszowski przetrwało do 1975 r., kiedy dokonano reformy administracji kraju (ryc. 7).

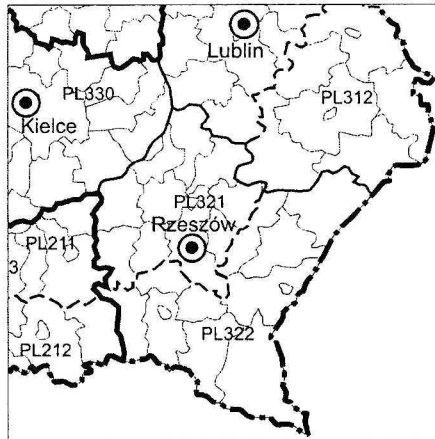
Na omawianym obszarze dzisiejszego Podkarpacia powstało aż 5 nowych województw. Obszar ten objęły w całości woj. rzeszowskie (4397 km²), przemyskie (4437 km²), i krośnieńskie (5702 km²), (do ostatniego wchodziły też gminy Biecz i Lipniki z obecnego woj. małopolskiego). Natomiast 8 gmin w pasie zachodnim (w tym Radomyśl Wlk., Dębica, Pilzno i Brzostek) znalazło się w woj. tarnowskim (4151 km²), a całe 3 powiaty (stalowowolski, tarnobrzezski i niski oraz dwie dodatkowe gminy znalazły się w woj. tarnobrzezskim (6283 km²). Na uwagę zasługuje niewielkie zróżnicowanie powierzchni nowych regionów, będących jednostkami małymi.

Okres rozbicia Podkarpacia trwał, aż do ostatniej reformy administracji kraju z 1999 r., kiedy to uformował się współczesny kształt regionu. Pod względem administracyjnym województwo dzieli się na 159 gmin, 21 powiatów i 4 miasta na prawach powiatu (Rzeszów, Krosno, Tarnobrzeg, Przemyśl). Od 1 stycznia 2003 r. liczba gmin zmniejszyła się o Szerzyny

Ryc. 7. Ziemie Podkarpacia w latach 1975-1999

Źródło: Jak w ryc. 3, s. 65.

Ryc. 8. Podział Podkarpacia na jednostki NTS 2 i NTS 3

Źródło: Jak w ryc. 3, s. 75.

w powiecie jasielskim. Gmina ta o powierzchni 82 km², licząca ponad 8200 mieszkańców przeszła do woj. małopolskiego.

Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej pojawił się jeszcze jeden podział terytorialny na jednostki NUTS (zwane w nomenklaturze polskiej NTS) (ryc. 8).

4. Zróżnicowanie struktury etnicznej i religijnej regionu

Bardzo istotnym elementem geopolitycznej charakterystyki Podkarpacia jest struktura narodowościowo-religijna. Region, choć zamieszkały głównie przez ludność słowiańską, jest od wielu wieków przecięty europejską granicą międzycywilizacyjną, oddzielającą zachodnią cywilizację łacińską (rzymsko-katolicką) od wschodniej cywilizacji ortodoksyjnej (prawosławnej). Wprawdzie Huntington w 1996 r. pokazał tę granicę znacznie bardziej na wschodzie na podstawie wschodniej granicy Polski międzywojennej, ale w rzeczywistości linia ta, abstrahując od nielicznych katolickich wysp na wschodzie, przebiega przez obecne terytorium Polski, co częściowo ukazał Eberhardt (2004, s. 184).

Dodatkowo sytuację skomplikował napływ na te obszary, w zróżnicowanych w czasie falach migracyjnych, obcych grup etnicznych, głównie niesłowiańskich: Niemców, Żydów, Ormian, Wołochów. Można zatem powiedzieć,

że naturalną autochtoniczną ludnością w zachodniej części regionu jest ludność zachodniosłowiańska (Polacy), a we wschodniej części ludność wschodniosłowiańska (pierwotnie określana jako Rusini, obecnie jako Ukraińcy).

Wyniki spisu powszechnego z 2002 r. pozwalają po raz pierwszy, od ponad 70 lat, ukazać rzeczywistą strukturę etniczną Podkarpacia (Tomaszewski 1985a,b).

Mimo dramatycznych losów powojennych (Krakowski 1997) nadal najliczniejszą mniejszością Podkarpacia są Ukraińcy (prawie 3 tys. osób). Po tragicznych wydarzeniach, które w okresie wojny dotknęły ludność żydowską, a po wojnie łemkowską (Reinfuss 1990; Żurko 1997), drugą w regionie mniejszością są Romowie, także przecież doświadczeni przez wojenny holokaust (Lubecka 2005). Nadal jeszcze w regionie obecni są Niemcy (Kurcz 1995; Matelski 1999), ale pojawili się też równie liczni Rosjanie. Wyraźnie napływowym elementem są Białorusini oraz Czesi, natomiast zaniknęli niemal Ormianie (Kozłowski 2002; Krochmal 1995). O barierze komunikacyjnej, jaką są Karpaty świadczy bardzo mała populacja Słowaków (zaledwie 10 osób).

Współcześnie struktura religijna mieszkańców Podkarpacia jest niemal jednorodna, największą nie rzymskokatolicką grupą wyznaniową są prawosławni (niemal 20 tys. osób) co stanowi 3,5% wyznawców tej religii w Polsce (Rykała 2006, s. 79). Drugą co do liczebności są grekokatolicy, którzy stanowią ponad 54% wiernych pośród mniejszości łemkowskiej. Prawosławnych

Tabela 1

Struktura narodowa woj. podkarpackiego

Narodowość	Liczba osób deklarujących	
	narodowość	język narodowy
Ukraińcy	2984	2606
Romowie	712	910
Łemkowie	141	137
Niemcy	76	1585
Rosjanie	70	445
Białorusini	23	15
Czesi	19	93
Żydzi	17	13
Słowacy	10	38
Tatarzy	8	0
Ormianie	3	3
Litwini	2	0
Kaszubi	1	1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS 2002, Spis powszechny.

pośród tej grupy narodowej jest tylko ok. 30%, a rzymskokatolików ok. 12% (Mazurek 2005, s. 93).

5. Potencjał społeczno-ekonomiczny regionu

Podkarpacie jest często określane jako peryferie gospodarczo-cywilizacyjne kraju, pejoratywnie zwane „Polską B”. Rzeczywiście, na tle innych regionów centrum państwa, województwo legitymuje się gorszymi wskaźnikami w zakresie różnorodnych zjawisk mierzalnych z zakresu ekonomiki i życia społecznego.

Przykładowo, wskaźnik bezrobocia w końcu lipca 2006 r. wynosił dla Podkarpacia 16,8%, był zatem znacznie mniejszy niż w najgorszym pod tym względzie regionie warmińsko-mazurskim (24,5%), ale niestety gorszy niż w dwóch sąsiednich regionach, małopolskim (12%) i lubelskim (15,8%). Natomiast przeciętne miesięczne wynagrodzenie (1981 zł) było już zdecydowanie najniższe w kraju (Maciejewicz 2006a).

Ocena rozwoju Podkarpacia w okresie 1999-2004 dokonana przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową na podstawie 77 zmiennych, przynosi umiarkowanie pozytywny wynik. Województwo wraz z pięcioma innymi regionami (w tym dwoma sąsiednimi, świętokrzyskim i lubelskim) zaklasyfikowano do grupy „słabych ale dynamicznych”. Taką samą ocenę otrzymała cała tzw. Ściana Wschodnia, ale także region łódzki. Są zatem w Polsce jeszcze trzy gorsze regiony, równie słabe, ale przy tym „mało dynamiczne” (opolskie, lubuskie i kujawsko-pomorskie). Natomiast podany w tym samym raporcie wskaźnik PKB w przeliczeniu na mieszkańca dla Podkarpacia wynoszący 15 436 zł (2004), jest lepszy pośród regionów sąsiednich tylko od lubelskiego, czyli przedostatni w Polsce. Ten sam raport przynosi jednak niezwykle optymistyczną dla woj. podkarpackiego ocenę, drugie miejsce w Polsce (po mazowieckim) w zakresie tempa rozwoju gospodarczego. W tym rankingu sąsiedzi uzyskali znacznie gorsze wyniki z wyjątkiem małopolskiego (3), gdyż świętokrzyskie jest 5. a lubelskie 11. (Maciejewicz 2006b).

Z przeprowadzonej przez Gorzelaka krytyki powyższej analizy, w której zarzucił IBnGR prowadzenie analizy bez rozdzielania przestrzeni na wiejską i miejską, co miało fałszować obraz wyniku, że stosując podział przestrzeni na NTS3 da się w obrębie Podkarpacia ukazać zróżnicowanie przestrzenne tego rozwoju. Włączając w analizę miasta do regionów, obserwujemy najwyższą w kraju dynamikę rozwoju gospodarczego regionu rzeszowsko-tarnobrzeskie-

go. Tak wysoki stopień dynamiki spotyka się tylko w 7 innych regionach NTS3 (warszawski wraz ze stołecznym, piotrkowsko-skierniewicki, poznański wraz z miejskim, wrocławski – bez miasta oraz olsztyński). Natomiast drugi region NTS3 z woj. podkarpackiego, krośnieńsko-przemyski należy, obok sąsiedniego chełmsko-zamojskiego, do grupy zdecydowanie stagnującej, rozciągającej się południkowo wzdłuż Ściany Wschodniej (Gorzela 2006).

Znacznie lepiej wygląda pozycja Podkarpacia jako beneficjenta unijnych środków pomocowych. Wiele zależy oczywiście od tzw. algorytmu, który posłuży do dzielenia środków, przy czym jego kształt okazuje się być elementem gry politycznej. Według pierwszej propozycji Podkarpacie miało otrzymać w latach 2007-2013 kwotę 532,6 euro na mieszkańca, co sytuowało region na trzecim miejscu w kraju (po warmińsko-mazurskim 726,2 euro i świętokrzyskim 565,8) i tuż przed lubelskim (529,7) (Pelowski 2006a). Jednak po kilkudniowej walce politycznej rządząca partia (PiS) zaproponowała dla Podkarpacia nowe zasady podziału środków z Regionalnych Programów Operacyjnych. Strata wynosi – 114% przyznanych pierwotnie środków. W nowym ‘rozdaniu’ Podkarpacie ma otrzymać kwotę 1000,91 mln euro (czyli 477 na mieszkańca), co lokuje je na 8. miejscu w Polsce (wyprzedzone także przez woj. lubelskie) (Pelowski 2006b).

Jeśli przyjrzymy się unijnym środkom już pozostającym w zasięgu województwa (na lata 2005-2006), to dla Podkarpacia zarezerwowano 192 mln euro, co lokuje region na 6. miejscu w Polsce. Nieco większą kwotę 201 mln ma otrzymać woj. lubelskie. Jednak dotychczasowy poziom wykorzystania tych środków nie jest wysoki. Umowy zawarto dotychczas na kwotę stanowiącą 71,4% przyznanych środków (gorzej jest tylko w łódzkim, warmińsko-mazurskim i lubelskim). Do czerwca 2006 r. region otrzymał jednak tylko 18,2% zarezerwowanych środków i to lokuje województwo w środku ‘stawki’ znacznie powyżej łódzkiego (8,9%), ale dużo niżej niż małopolskie (31,7%). Podkarpacie nieznacznie wyprzedza pod tym względem sąsiednie woj. świętokrzyskie (16,8%) i lubelskie (15,9%). Główne obiekty wzniesione w regionie za pieniądze unijne to Centrum Technologii Lotniczych Politechniki Rzeszowskiej, Wielokulturowe Centrum Historii i Sztuki w Przemysłu oraz kanalizacja i oczyszczalnia ścieków w gminie Orły (pow. przemyski) (Kuźmich 2006).

Do czasu wejścia Polski do UE Region Podkarpacki miał charakter peryferyjny, z dwóch stron był otoczony przez obce państwa, ‘wciśnięty’ w południowo-wschodni, górzyski i słabo skomunikowany region kraju. Już przystąpienie do utworzonego w 1993 r. Euroregionu Karpackiego (wówczas

z obszaru Podkarpacia ze strony polskiej akces zgłosiły byłe woj. przemyskie, krośnieńskie, po 1995 r. także rzeszowskie) wraz z sąsiadującymi ze sobą jednostkami słowackimi, ukraińskimi, węgierskimi i ostatecznie także rumuńskimi, zmieniło się nieco niekorzystne położenie geopolityczne regionu (Kunach 1995).

Obecnie, kiedy południowy sąsiad Słowacja jest również członkiem UE, a wchodzące niedługo (zapewne w 2008 r.) zasady traktatu z Schengen spowodują całkowite zniesienie kontroli granicznej na południowej granicy i dodatkowo zaostrzą kontrole na granicy wschodniej z Ukrainą, sytuacja geopolityczna Podkarpacia zmieni się po raz kolejny.

Dlatego zasadne jest porównywanie stanu społeczno-ekonomicznego regionu nie tylko na tle krajowych sąsiadów, lecz na szerszym, unijnym tle. Ogólnie stan społeczno-ekonomiczny woj. podkarpackiego na tle innych regionów Unii jest bardzo zły (mimo wysokiej dynamiki rozwoju, liczonej jednak od niezwykle niskiego poziomu). Nadzieją mogłaby być duża zdolność absorpcji środków pomocowych, której, jak dotąd, niestety nie dało się dostrzec.

Bardzo istotnym czynnikiem dla oceny potencjału regionu jest jego sytuacja polityczna. Podkarpacie, choć było niegdyś matczynikiem polskich komunistów, ale zarazem miejscem silnego oporu przeciw władzy komunistycznej uchodzi obecnie za region konserwatywny, wspierający opcje prawicowe i chrześcijańskie (Kowalski 2000, s. 37). Znaczny udział we wschodniej części regionu mniejszości ukraińskiej powoduje w tym obszarze nieco silniejsze wsparcie opcji lewicowych, w tym postkomunistycznych, ale także poparcie dla list mniejszości narodowych (Kowalski 2000, s. 65).

Innym ważnym czynnikiem politycznym jest stabilność władz i konsekwentna polityka regionalna, czego w polskich warunkach nie da się zapewnić w żadnym z regionów kraju. Także aktywność samorządowa mieszkańców nie jest w woj. podkarpackim cechą wybijającą się.

6. Geopolityczne uwarunkowania funkcjonowania regionu

Zarówno historyczny proces rozwoju sieci osadniczej, w tym decyzje o lokalizacji miast, jak i rozwój poszczególnych ośrodków miejskich był zawsze silnie uwarunkowany determinantami geopolitycznymi. Również zachodzące współcześnie procesy metropolizacyjne nie są wolne od wpływu czynników geopolitycznych. Próba wyjaśniania tych zjawisk bez uwzględnie-

nia uwarunkowań geopolitycznych będzie bez wątpienia zubożeniem obrazu rzeczywistości. W przypadku regionu podkarpackiego, czynniki geopolityczne wydają się mieć w tym względzie jeszcze większe znaczenie niż np. w centralnych regionach Polski.

Na geopolityczną pozycję woj. podkarpackiego ma wpływ wiele różnorodnych i zróżnicowanych pod względem siły oddziaływania czynników.

W zakresie warunków fizjograficznych należy podkreślić południkowe zróżnicowanie regionu podkarpackiego oraz ciągłość zjawisk w układzie równoleżnikowym, co silnie determinuje rozplanowanie sieci osadniczej i komunikacyjnej, prowadząc do wytworzenia się pasm osadniczo-komunikacyjnych o konstrukcji rusztowej. Wyraźnie daje się też zaobserwować naturalny podział regionu na część północną (nizinno-pagórkowatą) oraz południową (wyzynno-górska). Główne pasmo osadniczo-komunikacyjne ciągnie się z zachodu na wschód, w zasadzie na pograniczu obu tych stref.

Jakość gleb, nachylenie stoków, silne zalesienie regionu i objęcie dużych obszarów zinstytucjonalizowanymi formami ochrony przyrody nie sprzyjają rozwojowi rolnictwa i mogą ograniczać możliwości rozwoju pewnych form zagospodarowania terenu (w szczególności lokalizacji niektórych rodzajów produkcji), sprzyjają natomiast rozwojowi turystyki.

Niegdyś bogate zasoby surowcowe Podkarpacia, ostatnio utraciły swoją rangę na skutek wyczerpania zasobów (ropa naftowa) lub dramatycznego spadku cen światowych, powodującego nieopłacalność wydobywania (siarka). Natomiast nowo odkryte złoża (gazu ziemnego) nie są na tyle bogate, aby zrekompensować straty związane z upadkiem przemysłu wydobywczego. Restrukturyzacja zakładów produkcyjnych opierających się na wydobywanych niegdyś surowcach nie przebiegła w należywym tempie, co doprowadziło do ich częściowego upadku.

Położenie komunikacyjne regionu należy do cenniejszych jego walorów i szans rozwojowych. Konieczne jest jednak wzmocnienie wspomnianego już rusztowego systemu sieci komunikacyjnej przez unowocześnienie ciągu komunikacyjnego w głównym, środkowym paśmie równoleżnikowym, przez co uzyska się jego włączenie w europejski korytarz komunikacyjny między Dreznem a Lwowem. Sprzyjać temu będzie oddanie do użytku planowanej autostrady A-4, niestety coraz bardziej oddalające się w czasie, oraz powielenie tego szlaku linią szybkiej kolei. Drugim, zupełnie nie wykorzystanym dotąd walorem położenia regionu, jest jego lokalizacja na potencjalnym szlaku wewnątrzunijnym łączącym państwa skandynawskie i nadbałtyckie, przez

wschodnie województwa Polski, z wschodnimi regionami Słowacji, Węgier oraz z państwami bałkańskimi – Rumunią, Bułgarią i Grecją. Wprawdzie dla Estonii lub Łotwy taki szlak nie jest najkrótszy, ale ma perspektywicznie poważną zaletę, nie będzie wykraczać poza system układu z Schengen, co istnieje w przypadku najkrótszego szlaku przez Białoruś i Ukrainę. Aby zaktywizować ten szlak komunikacyjny konieczna jest budowa nowoczesnej drogi od Sandomierza przez Rzeszów do Barwinka lub z Lublina przez Jarosław, Przemyśl na przełęcz Łupkowską. Niestety taki szlak nie wydaje się priorytetem w polskich planach inwestycyjnych na kilkanaście najbliższych lat. Ogromne znaczenie dla pomyślności regionu ma wzmocnienie komunikacji lotniczej, czemu sprzyja dobra infrastruktura już w regionie obecna i możliwa do wykorzystania przy niewielkich nakładach finansowych.

W systemie podziałów administracyjnych ziem polskich region podkarpacki pojawił się względnie niedawno, bo po drugiej wojnie światowej. Nie funkcjonował jednak w pierwotnej formie przez cały okres powojenny, a jedynie przez pierwszych 30 lat oraz ostatnich 7, łącznie tylko 37 lat. Historycznie ujmując ziemie regionu przez długie wieki dzielone były granicą państwową polsko-ruską, a później granicą jednostek administracyjnych pierwszego szczebla, aż do 1945 r. trudno zatem mówić o Podkarpaciu jako homogenicznym regionie historycznym lub regionie politycznym o długiej tradycji. Obszar regionu nadal nie jest stabilny, czego dowodem jest jego zmiana na zachodzie przed zaledwie trzema laty. Kwestionowane bywało też umiejscowienie władz regionu, choć osiągnięty przez Rzeszów, już po drugiej wojnie światowej, poziom rozwoju zdaje się wykluczać sens dalszego dyskursu.

Ogromne znaczenie ma położenie geopolityczne regionu podkarpackiego. W szczególności duże szanse rozwoju wynikają z charakteru pogranicznego względem całej Unii. Wschodnia granica regionu, jest barierą dla ruchu ze wschodu na zachód, ale jeśli stanie się przepuszczalna w odwrotnym kierunku, co zależy od wschodniej polityki Unii i zachodniej polityki Ukrainy, może być miejscem transferu innowacji i dóbr na Wschód. Taka sytuacja musi zaowocować lokalizacją w regionie licznych instytucji obsługujących ten proces.

Współpracy z sąsiadami sprzyja też, wbrew pozorom, pewne, choć znacznie mniejsze niż kiedyś, zróżnicowanie etniczne i religijne Podkarpacia. Zamieszkiwanie wschodnich i południowych fragmentów regionu przez Ukraińców i Łemków sprawia, że tworzy się swoiste kontinuum przestrzenne, przekraczające granice państwowe. Zarówno mieszkańców ukraińskiej strony granicy, jak i zamieszkujących północ Słowacji Rusnaków, łączą silne więzi kulturowe

z przedstawicielami tych mniejszości narodowych w woj. podkarpackim. Dlatego przedstawiciele mniejszości będący już obywatelami Unii mogą stać się ambasadorami zarówno unijnych, jak i polskich interesów na Wschodzie.

Najmniej optymistycznych przesłanek rozwoju można się doszukać w obecnym stanie społeczno-ekonomicznym Podkarpacia. Poza jego rozległym obszarem i znaczną populacją, bardziej optymistycznych czynników rozwoju można upatrywać w potencjale edukacyjnym i stanie zasobów ludzkich. Do poważnych negatywów należą natomiast zapóźnienie cywilizacyjne, tak w skali kraju, jak i najbiedniejszych regionów Unii. Trudno szukać pociechy w tym, że już za kwartał pozycje zajmowane przez Podkarpacie nie będą absolutnym dnem Unii, bo poniżej pojawią się niektóre regiony bułgarskie i rumuńskie.

Ostatnim wreszcie elementem określającym perspektywy rozwojowe regionu jest jego sytuacja polityczna. Niestety, ani skrajny konserwyzm społeczeństwa Podkarpacia, ujawniany w kolejnych wyborach, ani niestabilność życia politycznego w Polsce, a przez to brak skutecznej i konsekwentnej przez lata polityki rozwoju regionalnego, nie pozwalają uznać sytuacji politycznej regionu za szczególnie sprzyjającą rozwojowi cywilizacyjnemu, lecz raczej za barierę wzrostu.

Literatura

- Barwiński M., 1995, *Łemkowie i Łemkowszczyzna*. Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, masz.
- Barwiński M., 2003, *Lemkos as a Small Relict Nation*, [w:] *The Role of Ethnic Minorities in Border Regions. Form of Their Composition, Problems of Development and Political Rights*, M. Koter, K. Heffner (red.). „Region and Regionalism”, no 6, vol. 1, UŁ, Department of Political Geography and Regional Studies, Governmental Research Institute Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź-Opole, s. 39-47.
- Chilczuk M., 1962, *Województwo rzeszowskie. Zarys geograficzno-ekonomiczny*. PWN, Warszawa.
- Dembińska M., Podwińska Z., 1978, *Historia kultury materialnej w Polsce w zarysie, t. I. Od VII do XII wieku*. Ossolineum, Wrocław.
- Eberhardt P., 1993, *Polska granica wschodnia 1939-1945*. Wyd. Spotkania, Warszawa.
- Eberhardt P., 2004, *Koncepcja granicy między cywilizacją zachodniego chrześcijaństwa a bizantyńską na kontynencie europejskim*. „Przegląd Geograficzny”, r. 76, z. 2. s. 169-188.

- Gientka M., 2006, *Siarka*. Zakład Geologii Gospodarczej. Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa, http://www.pgi.gov.pl/surowce_mineralne/siarka.htm.
- Gloger Z., 1903, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*. Sp. Wyd. Polska, Kraków, reprint WP, Warszawa 1991.
- Gorzela G., 2006, *Różnice między regionami jednak rosną*. „Gazeta Wyborcza”, z 10 sierpnia, s. 23.
- Górecki W., 2003, *Perspektywy rozwoju górnictwa naftowego w Polsce*, [w:]: *Krajowy kongres Naftowców i gazowników, 22-24.05.2003 Bóbrka, Materiały kongresowe*. SN-TI i TPN i G., Kraków, s. 99-122.
- Horbal B., 1997, *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921*. Wyd. Arboretum, Wrocław.
- Jakiel M., Radecki S., 2003, *Górnictwo naftowe w Polsce, stan i możliwości rozwoju*, [w:] *Krajowy kongres...*, *op. cit.*, s. 147-162.
- Kmieciński J., 1989, *Pradzieje ziem polskich*, T. 1 *Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego* Cz. 2 *Epoka brązu i początek epoki żelaza*. PWN, Warszawa – Łódź.
- Kotula F., 1985, *Tamten Rzeszów, czyli wędrówka po zakątkach i historii miasta*. KAW, Rzeszów.
- Kowalski A., 2006, *Województwo rzeszowskie obecnie województwo podkarpackie*. Pomnik Czynu Rewolucyjnego w Rzeszowie, <http://www.polzw.republika.pl/we.htm>
- Kowalski M., 2000, *Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989-1998*. Geopolitical Studies, vol. 7, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Kozłowski P., 2002, *Ormianie w Polsce*. Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, masz.
- Krakowski J., 1997, *Geograficzno-polityczne aspekty Akcji Wisła*. Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, masz.
- Krochmal J. 1995, *Ormianie przemyscy w XV wieku*. „Rocznik Historyczno-Archivalny”, Archiwum Państwowe w Przemysłu, t. 10.
- Krzemiński J., 2006, *Lotniska skazane na upadek*. „Dziennik”, z 31 sierpnia, s. 18.
- Kunach M., 1995, *Euroregion Karpacki*. Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, masz.
- Kurcz Z., 1995, *Mniejszość niemiecka w Polsce*. Wyd. UW, Wrocław.
- Kuźmicz M., 2006, *Polska rośnie za unijne pieniądze*. „Gazeta Wyborcza”, z 26 czerwca, s. 28.
- Lijewski T., 1986, *Geografia transportu Polski*. PWE, Warszawa.
- Loth J., 1925, *Zarys geografii politycznej*. Biblioteczka geograficzna, ser. 1, t. 1, Geografia ogólna, Księgarnia Geograficzna „Orbis”, Kraków.

- Lubecka A., 2005, *Tożsamość kulturowa Bergitka Roma*. Wyd. Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Maciejewicz P., 2006a, *Jest praca w Polsce*. „Gazeta Wyborcza”, z 7 września, s. 22.
- Maciejewicz P., 2006b, *Kto się rozwija, a kto zwija*. „Gazeta Wyborcza”, z 5 lipca, s. 21.
- Matelski D., 1999, *Niemcy w Polsce w XX wieku*. PWN, Warszawa.
- Mazurek T., 2005, *Łemkowie i Rusnacy w Beskidach – przemiany narodowościowe i religijne*. Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, masz.
- Moczulski L., 1999, *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*. Bellona, Warszawa.
- Moklak J. 1993, *Republiki łemkowskie 1918-1919*. „Wierchy”, vol. 59, s. 63-76.
- Myśliwiec M., Plezia B., Świętnicka G., 2004, *Nowe odkrycia złóż gazu ziemnego w osadach miocenu północno-wschodniej części zapadliska przedkarpackiego na podstawie interpretacji bezpośredniego wpływu nasycenia węglowodorami na zapis sejsmiczny*. Przegląd Geologiczny nr 5, s. 395-402.
- Pelowski W., 2006a, *PiS dla ściany wschodniej*. „Gazeta Wyborcza” z 4 lipca.
- Pelowski W., 2006b, *PiS: mamy czwarty algorytm podziału pieniędzy dla województw*. „Gazeta Wyborcza” z 11 lipca.
- Piskozub A., 1987, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni. Geograficzno-historyczne podstawy struktur przestrzennych ziem polskich*. Ossolineum, Wrocław.
- Polak B., 1993, *Walka o polską granicę wschodnią 1918-1921. Wybór źródeł*. WSI, Koszalin.
- PP Porty Lotnicze. *Raport roczny (2004)*, Warszawa. http://www.lotnisko-chopina.pl/ppl/raport/pl/raport_roczny.php#
- Reinfuss R., 1990, *Śladami Łemków*. Wyd. PTTK Kraj, Kraków.
- Rosen-Przeworska J., 1979, *Spadek po Celtach*. Wrocław.
- Rykała A., 2006, *Liczebność, taksonomia i położenie prawne mniejszości religijnych w Polsce*. „Acta Universitatis Lodziensis Folia Geographica Socio-Oeconomica”, z. 7, Wyd. UŁ, s. 73-94.
- Sobala-Gwosdz, A., Gwosdz K., Wiedermann K., 2005, *The Influence of Borderland Location on Economic Performance of Town: Some Examples from Podkarpackie Region*. „Region and Regionalism”, no 7, vol. 1, UŁ, Department of Political Geography, *op. cit.*, s. 211-222.
- Sobczyński M., 1984, *Niezmiennosc dawnych granic politycznych na obszarze Polski*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica”, 3, s. 119-137.
- Sobczyński M., 2004, *Air Transportation in Poland at Threshold of Accession to European Union. Opening Balance and Perspectives*, [w:] *Central and Eastern Europe at the Threshold of the European Union. An Opening Balance*, J. Kitowski (red.). „Geopolitical Studies”, vol. 12, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 507-520.
- Sobczyński M., Kulesza M., 2006, *Miejsce i rola powiatu w tradycji podziału terytorialnego Polski*. Wyd. UŁ, Łódź.

- Stachyrak J., 2001, *Obszary chronione w województwie podkarpackim*. „Wiadomości Ziemi Górskich”, z. 9, s. 119-131.
- Strategia rozwoju województwa Podkarpackiego na lata 2000-2006. Aktualizacja 2004*, 2004. Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów.
- Tomaszewski J., 1985a, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1939*. MAW, Warszawa.
- Tomaszewski J., 1985b, *Rzeczpospolita wielu narodów*. Czytelnik, Warszawa.
- Tyszkiewicz J., 2003, *Geografia historyczna Polski średniowiecznej w końcu XX stulecia*, [w:] *Geografia historyczna Polski w średniowieczu. Zbiór studiów*, J. Tyszkiewicz (red.). DIG, Warszawa, s. 7-19.
- Ukraina, Istorijnyj atlas*, 2005. Vidavnictwo Mapa, Kiiv.
- Żurko J., 1997, *Łemkowie – między grupą etniczną a narodem*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, Z. Kurcz (red.). Wyd. UW, Wrocław.